

HOMENAXE ÓS PIONEIROS INVESTIGADORES DA ILLA DE ONS

Por: M.ª Jesús Otero Acuña

Presidenta da AA.VV. "Illa de Ons" e autora do libro: "Illa de Ons. Privilegio de la Naturaleza"

Comezamos unha nova etapa na Illa de Ons coa declaración, xunto coas Cíes, Sálvora e Cortegada, como Parque Nacional, un distintivo que, coido, debería traer melloras, non só no que á parte natural se refire, senón a todo o seu conxunto de peculiaridades.

Sabemos que a Illa de Ons puido estar habitada dende as épocas paleolíticas por mor dos achados arqueolóxicos atopados e que, en tempadas máis ou menos longas, houbo diferentes hábitats, pero só temos documentos escritos de doazóns reais (899 – 1019) e diferente documentación a partir do século XVI en que, dun xeito pouco claro, pasou a mans particulares.

Estes documentos aínda están pouco estudados e custólianse nos arquivos de: xulgados, municipais, parroquiais; en museos, bibliotecas monacais, ..., .

Agás referencias feitas por diferentes autores nos últimos séculos (XVIII – XIX), podemos considerar como os precursores en dar a coñecer esta Illa, ós autores que a partir de principios do século XX investigaron e escribiron sobre aspectos etnográficos, históricos, pesqueiros, fauna - flora, arquitectónicos, medio ambientais,..., desta Ons, daquela, descoñecida.

Por iso quero, dende estas liñas, darlles unha homenaxe, dándoos a coñecer, falando da súa biografía e citando algún parágrafo da súa obra. Por orde cronolóxica falarei de: Álvaro das Casas (1934); Salustiano Portela Pazos (1954); Staffan Mörling (1960 - 2004); Santiago Castroviejo (1965); Fernando Alonso Romero (1978 – 1982) e Pedro de Llano (1981).

Considero a estes autores persoas que levaron a cabo un laborioso traballo de campo, froito do cal a súa obra é o reflexo de moitas das que se publicaron posteriormente, e que de moito me serviu para a realización do libro <Isla de Ons: Privilegio de la Naturaleza> que saíu do prelo en 1998.

Deixo no tinteiro algúns autores ben coñecidos pero dos que descoñecemos a súa obra como é o caso do profesor Carro Otero; daqueles que os seus traballos están inéditos ou son posteriores ós anos oitenta como: María Castroviejo Bolibar, Ana Liste, Estanislao Fernández de la Cigña, Fariña Jamardo,..., e unha serie de grupos, a maioría estudantes de varias universidades, que fixeron ó longo dos últimos anos, traballos de investigación en diferentes eidos, sendo os últimos publicados (2003) "Atlas de aves nidificantes de los archipiélagos de Cíes y Ons" e "Anfibios y reptiles del Parque Nacional", con autores das facultades de bioloxía das Universidades de Santiago e A Coruña.

Derradeiro piorno de madeira. Barrio de Pereiró, Illa de Ons

ÁLVARO DAS CASAS

Naceu en Ourense en 1901 – 1950. Estudou en Valladolid Filosofía e Letras e nesa universidade exerceu de profesor auxiliar ó obter a licenciatura. En 1930 e ata o

“Dou por certo que este é un dos recantos galegos onde mais supersticións perviven.”

E pasa a describir moitas delas:

“ Ás preñadas, pra que desocupen logo e ben, bérranlle, bátenlle e póñenlle na testa un sombreiro ou pucho de home”. “Para curar a erisipela, lavan a faciana con sangue de cresta de galiña”. “Para tirar unha berruga espichan unha babosa e déixana secar enriba da berruga, mais nun ano o doente non debe pasar por onde foi topada a babosa que o curou” ...

“ David Otero, de 60 anos, víu unha raíña penteándose na fonte do Gaiteiro; cobríase cunha capa de prata, tiña na testa unha croa de brilantes e o pente relocíalle como si fose de vidro”. ...

Fala do pouco festeiros que daquela eran os illáns, aínda que fai unha boa relación do seu cancionero:

*Ao pasar as Illas de Ons
acórdacheme meniña,
agora que van pasadas
coma si nunca che víra.*

*Catorce voltas fixemos
para montar o Centulo,
e quixo a Virxe do Carmen
que viñésemos pra o Curro.*

*De noite fumos ao Faro
unha miniña e mais eu;
ela non sabía nada;
todo o traballo foi meu.*

*Adeus as illas de Ons
con ventanas e vidreiras,
non me pesa de mais nada
senón das mozas solteiras”.*

Casa Illán. Illa de Ons

1936 ocupou unha cátedra no Instituto de Noia. Nesa mesma etapa funda en Compostela a revista “Alento”.

Polas súas ideas tivo enfrontamentos con sectores nacionalistas e académicos.

Boa parte da súa obra foi editada por Nós e Lar. Escribiu teatro, prosa, ensaio, monografías,...

Á Illa de Ons chegou no ano 1932 co fin de pasar uns días co seu amigo o torreiro D. Antón Bruno. Na súa estancia de 10 días e fascinado polo singular carácter etnográfico illán, recompilou unha chea de datos de tipo antropolóxico que máis tarde plasmaría nun traballo titulado “*Illa de Ons*” que publicou na revista Nós no seu número 131 – 132 do ano 1934.

“ILLA DE ONS” – Revista NÓS – nº: 131 – 132.

T. II, Santiago 1934

Destacar o comezo cando fala:

“Con todo é dos recantos máis atraentes e de mais fondo intrínseco do noso país, e si co esta papeleta esperto anceios do seu estudio xeolóxico, históreco e xeográfeco compretos, penso que xa teño conquerido dabondo”.

Dedícalle unha boa parte ás supersticións, lendas, contos e, en especial, ás cantigas populares.

SALUSTIANO PORTELA PAZOS

Naceu en Cotobade (Pontevedra) 1877 – 1976. Estudou Humanidades no Seminario de Tui e Filosofía, Teoloxía e Cánones na Universidade Pontificia de Santiago. Tamén realizou estudos na Universidade Literaria e na Escola de Maxisterio.

Foi académico de número da Real Academia Gallega e membro do Seminario de Estudos Galegos. Estivo de párroco de San Andrés de Valongo (Cotobade) e posteriormente segundo mestre de cerimonias da Catedral de Santiago, Canónico, Canónigo tesoureiro e Déan da basílica compostelá e presidente do seu Cabido.

Namorado de Galicia, puxo todo o seu talento ó servizo da cultura galega con importantes obras, destacando “O Cañón de Pau” que foi premiado polo concello de Santiago no 1909.

No que respecta á Illa de Ons, escribiu na revista Cuadernos de Estudios Gallegos o traballo “*Apuntes para la historia de la isla de Ons*”, magnífico traballo de investigación sobre a historia desta Illa dende a prehistoria.

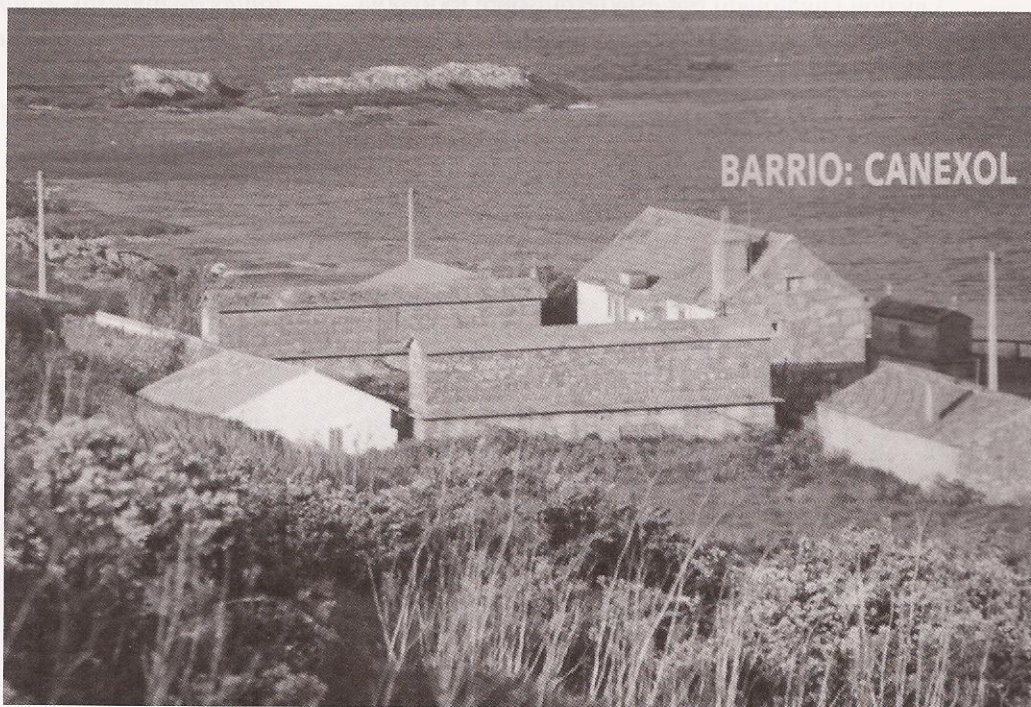
“APUNTES PARA LA HISTORIA DE LA ISLA DE ONS”. Cuadernos de Estudios Gallegos, nº: XXVII, Santiago 1954.

Este traballo de Salustiano Portela foi clasificado por moitos autores como un: “*Importante índice para a realización dun profundo estudio sobre a historia da Illa de Ons*”, pois realiza unha interesantísima exposición histórica con abundancia de datos sobre os séculos que van dende o XVI ata principios do XX, froito de horas de traballo nas bibliotecas da Catedral de Santiago, Museo de Pontevedra e algún que outro arquivo parroquial. É sen dúbida algunha a obra guía de tódolos actuais investigadores desta Illa.

Sobre este traballo resaltarei as palabras que, ó igual que Álvaro das Casas, dedica á importancia de Ons: “*No podemos resistir a la tentación de suponer y admitir como indudable el que esta isla – una de las que entre las de las Rías Bajas mayor interés despierta, por su amplitud,*

historia, riqueza del suelo y de la situación más comprometida, cerca de la playa de la Lanzada, no lejos de la desembocadura de la de Villagarcía de Arosa, a la vista desde la entrada de Vigo y de Marín - . . .”

E tamén á parte na que conta o intre histórico no que a “Junta Provincial de Armamento y Defensa de la

Provincia de Santiago” (1810) decide fortificar a Illa de Ons, para previr as posibles incursións marítimas dos franceses, construíndo unhas baterías de defensa.

Debido o alto custo que estas obras ían traer, deciden:

“*Dividir la parte cultivable de la isla en doscientas parcelas, valorando cada una en 2.000 reales, y entregándolas a títulos de <acciones de primera clase>, a quienes las pretendieran. De la parcelación encargóse el ingeniero señor Cossío, quien la realizó sin demora, y seguidamente comenzó la suscripción. . .*”.

Considero importante esta parte do traballo porque, como descendente daqueles primeiros poboadores, pode que exista algún documento que permita ós herdeiros daqueles primeiros accionistas solicitar a propiedade dos terreos que foron adquiridos naquela data.

E quero rematar, co último parágrafo da súa obra na que volve a insistir en:

“*Ninguna de las islas de las rías bajas despierta interés y curiosidad mayor que la de Ons, principalmente para los investigadores.*”

STAFFAN MÖRLING

Estudiante sueco da Universidade de Lund no 1960 e que grazas a unha axuda de dita universidade baixo o <Fondo para as Actividades dos Investigadores non Graduados>, chegou a Galicia para investigar as embarcacións tradicionais.

Quedou engaiolado por esta terra, sobre todo pola Illa de Ons onde pasou unha longa tempada estudando a súa típica embarcación, a Dorna, (1964), e onde casou coa illán Josefa Otero.

Dornas e galeón varadas na praia das Dornas. Illa de Ons

En Bueu ficou, pasando a exercer de mestre de Inglés na Escola Naval Militar de Marín ata a súa xubilación hai uns anos.

Persoa moi preocupada pola historia e a etnografía galega, fixo e participou ó longo dos últimos 40 anos en infinidade de charlas, conferencias, congresos,..., sobre etnografía mariñeira e galega en xeral.

Na súa obra "As embarcacións tradicionais de Galicia", ó carón do estudio de tódalas embarcacións tradicionais galegas fai unha descrición etnográfica da Illa de Ons.

"AS EMBARCACIÓNS TRADICIONAIS DE GALICIA",
Consellería de Pesca, 1989.

Interesantes as letras expostas no pé de foto da praia de Curro con máis de trinta dornas e un galeón varadas e repousando sobre a area:

"A illa de Ons era moito máis ca un concepto meramente xeográfico. Era unha completa comunidade rural galega, que, sobre a base dunha economía de grande abastecemento, coa agricultura, a gandería, e a pesca como principais fontes de ingresos, e dunha marcada cohesión social cara ó exterior, chegou ata mediados dos anos sesenta sen moita intromisión allea.

Perduraban na illa usanzas e costumes, que en moitos lugares non sobreviviron ós tempos da guerra civil e que eran recordos vivos da Galicia aldeá de tan frecuente aparición nas obras de Ramón del Valle Inclán. <O romance arcaico case visigodo>, como este definía a fala popular galega, non era moi difícil de entender nen de imitar para quen chegaba á illa con coñecementos de latín.

O aspecto da praia de Curro, con trinta e catro dornas, manifestaba a dependencia de Ons destas embarcacións, dependencia que foi exclusiva ata pasada a primeira metade do século XX. Enriba da foto, á esquerda, os restos da residencia do antigo dono da illa e o almacén de salga."

Tamén interesante é o xeito de definir, con poucas palabras, o seu primeiro día de saída ó mar en Ons para a pesca do polbo á Liña:

"Mata-lo polbo e deixalo na cadeira, atende-la liña dunha banda, atende-la outra, comproba-la situación cunha ollada e corrixila nuns momentos de voga enérxica; a xornada na dorna hai que vivila para comprende-lo movida que é cando pican os polbos,..."

SANTIAGO CASTROVIEJO BOLIBAR

Naceu en Moaña (Pontevedra) en 1946, estudou bioloxía na Universidade complutense, onde tamén realizou o seu doutoramento e deu clases de botánica ata 1974. Ingresou no Consello Superior de Investigacións Científicas como colaborador científico. No 1986 obtivo a praza como investigador e dende 1990 é profesor de investigación. Foi director do Real Jardín Botánico de Madrid (1984 – 1994).

Cytisus insularis, Illa de Ons

É especialista en taxonomía e ecoloxía de plantas vasculares, en especial, da rexión mediterránea. Dirixiu 19 teses doutorais e publicou arredor de 150 traballos de investigación.

Entre as contribucións máis valiosas está a dirección do proxecto <Flora Ibérica> onde realiza dende 1981 un

labor de investigación das plantas vasculares que crecen espontaneamente na Península Ibérica.

A finais dos anos 60 realiza na Illa de Ons unha profunda tarefa de campo do que sairá máis tarde o traballo para a súa Licenciatura.

A obra é interesantísima pola cantidade de datos sobre vexetación e flora que aporta así como a posición exacta de cada unha das especies.

“LA VEGETACIÓN Y FLORA DE LAS ISLAS ONS Y ONZA”. Traballo de Licenciatura. 1970.

Debido ó seu carácter científico vou só a resaltar algunha parte da súa obra que, por diferentes motivos, considero interesante como é o caso do seu comezo: “*El estudio de la flora es fruto fundamentalmente de las visitas de carácter científico realizadas a las islas en diferentes época. El trabajo está realizado desde distintos puntos de vista: mediante la herborización directa de las diferentes especies en el campo y su posterior clasificación en el laboratorio; siguiendo el método de BRAUN – BLANQUET en líneas generales, porque dada la pqueñez de la isla, se entrecruzan y es muy difícil separar unas comunidades de otras, por esto no se pasa de la unidad sistemática Alianza.*”

O traballo realízao diferenciando diferentes comunidades:

“*Como resultado de estas visitas y de la interpretación de la fotografía aérea, han resultado las siguientes comunidades: Comunidades psammófilas de los arenales; Comunidades de las malas hierbas de cultivo; comunidades de las zonas de monte; Comunidades del roquedo costero y comunidades de los pinares.*”

Con referencia ás diferentes comunidades nas que clasifica a flora e vexetación da Illa, quero facer fincapé na que corresponde ás zonas de monte. Nela fálanos da utilización que o illán fai do terreo e no que o lume nunca sería ben recibido. Dato importante para calar a todos aqueles que consideraron ós illáns como responsables do lume que arrasaba a Illa, pola falla de vixilancia, durante o verán:

“*En ambas isla la mayor parte del terreno que no está cultivado, se encuentra recubierto por lo que los paisanos llaman <monte> que aprovechan para cortar y echar de cama al ganado, es por esto por lo que pocas veces se puede encontrar la vegetación característica de esta zona completamente desarrollada, ya que tienen que cortarla mientras es relativamente joven porque de lo contrario llegaría a ser demasiado leñosa e incluso molesta.*”

Antigo cortello. Barrio de Canexol. Illa de Ons

De todas formas la vegetación correspondiente a esta zona está perfectamente caracterizada e individualizada y forma sin duda una asociación independiente de las demás, que por sus características y por las especies que la forma la homologa con la ALIANZA ULICION NANAE, Duvigneaud, 1944."

A segunda parte do traballo é bastante extensa e dedícaa á : *"Relación de las especies herborizadas en las islas de Ons y Onza, con cita de los lugares donde fueron observadas."*

FERNANDO ALONSO ROMERO

Naceu na Coruña (1944). Estudou Filosofía e Letras na universidade de Salamanca onde en 1974 presentou a súa tese doutoral *<Relaciones atlánticas prehistóricas entre Galicia y las islas Británicas y medios de navegación>*. Realizou unha reconstrución ideal das antigas embarcacións de coiro empregadas durante a prehistoria para navegar polas costas atlánticas.

Ten unha interesante obra dedicada ó mar, ós mariñeiros e ás súas embarcacións.

Sobre a Illa de Ons realizou dende 1978 varios

traballos, destacando: "Proyecto de estudio sobre el pasado y presente de la Isla de Ons y su planeamiento futuro", 1978; "Los orígenes del mito de la Santa Compañía de las Islas de Ons y Sálvora", 1981; "Proyecto: Una alternativa de futuro para la Isla de Ons", 1981; e "O ocaso da cultura popular na Illa de Ons", 1982.

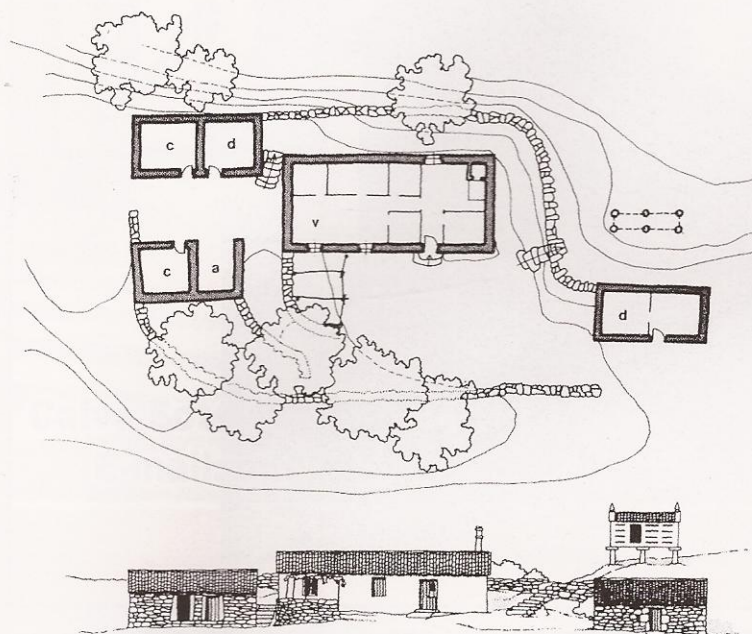
"PROYECTO DE ESTUDIO SOBRE EL PASADO Y PRESENTE DE LA ISLA DE ONS Y SU PLANEAMIENTO FUTURO", Isla de Ons, Agosto de 1978

Das súas obras dedicadas á Illa de Ons quíxen destacar o proxecto elaborado en 1978 no que, xunto con outras persoas preocupadas pola Illa, realiza unha serie de exposicións ante o perigo que podería traer o despoboamento que se estaba a realizar por aquelas datas.

Propoñen ofrecer ante o ICONA, como organismo que daquela administraba a Illa, unha alternativa de solución co propósito de evitar:

"1.- Que la isla pueda convertirse en un emporio turístico en manos de especuladores. 2.- Que la Isla pueda ser utilizada como base militar. 3.- Que la isla se convierta exclusivamente en una reserva natural. 4.- Que la isla se convierta en su totalidad en una reserva de caza, a no ser que ésta se limitase

a la zona prevista por ICONA en el Proyecto de 1976. 5.- que la isla pueda ser adquirida por particulares. 6.- Que la isla se convierta en un paraje natural abandonado, expuesto a la degradación por los visitantes ocasionales

a. vivienda
c. corte
d. cortello
a. alpendre

Casa-vivenda e construcións adxetivas no lugar de Curro

irresponsables. 7.- Que en la isla se efectúen repoblaciones inadecuadas que pudieran dañar o reducir los numerosos campos de cultivo, por desgracia actualmente abandonados. 8.- Que en la isla se creen industrias. 9.- Que la isla se utilice como fondeadero de petroleros, o almacén de combustibles, maquinaria u otros productos. 10.- Que en la isla se edifiquen hoteles, casinos e edificios privados. 11.- Que aumente el número de los campos de cultivo abandonados por falta de mano de obra o dificultades de trabajo. 12.- Que se desperdicien o ignoren las actuales fuentes de energía no contaminante de las que dispone la isla: viento, agua y sol. 13.- Que se explote irracionalmente la riqueza pesquera y marisquera de la isla. 14.- Que los actuales colonos de la isla se vean forzados a abandonarla.”

Interesante enumeración de problemas feita no ano 1978 sobre a Illa, á que seguen 25 propostas de solución e 20 plans de estudo para levar a cabo e que remata dicindo: “No basta con conservar la naturaleza, debemos saber utilizarla para poder sobrevivir sin autodestruirnos”.

PEDRO DE LLANO

Naceu na Coruña (1947), cursou os estudos de arquitectura na Escola Técnica Superior de Madrid e exerce na actualidade en Santiago.

Foi un profundo investigador e divulgador de temática relacionada coa arquitectura popular.

Polo seu principal libro “Arquitectura popular en Galicia” publicado no 1981, recibiu o Premio da Crítica Galega en 1982.

Sobre a Illa de Ons realizou un magnífico traballo de investigación sobre a súa típica arquitectura mariñeira, na que pretende centrarse no intento de buscar unha posible vía de avance na análise da arquitectura popular ante a ausencia de investigacións en dito campo.

Escolleu Ons porque era un espazo no que as súas características xeolóxicas, climatolóxicas, económicas e culturais permitían definir unha arquitectura local perfectamente diferenciada; era unha área cunhas características moi definidas en función das súas particulares condicionantes.

“ONS, A ARQUITECTURA DUNHA COMUNIDADE DESAPARECIDA” Cuadernos de Estudios Galegos, Coruña, 1981.

O libro ten dúas partes. Na primeira fala da Illa, das súas características, da xente e da economía illán; na segunda entra xa a tratar o hábitat, os factores que inciden na súa caracterización e a evolución da casa – vivenda, para de seguida tratar as características construtivas, as fachadas, as aberturas ó exterior, os elementos construtivos, a súa distribución interior,..., e remata coas construcións complementarias e os piornos.

Vou distinguir varios pés de debuxos que poden servir de resumo do exposto no libro:

“As casas-vivenda aparecen espalladas sen orde pola ladeira interior da Illa, misturándose con arboledas e cultivos”. “A localización dos asentamentos ven determinada pola necesidade de buscar amparo fronte aos ventos dadas as características topográficas da Illa.”. “As edificacións aparecen pegadas ao chan, case incrustada nel.”. “en grande parte dos casos a casa-vivenda e as súas construcións adxetivas aparecen localizadas paralelamente á liña do camiño seguindo algunha das curvas de nivel da ladeira”. “O centro da actividade social e económica de Ons atópase no lugar de Curro”. “No extremo suroeste da Illa, atópase o caserío de Pereiró no que cabe salientar a presenza dun fermoso grupo de edificacións unidas entre medianeiras”. “os casais contaban con dúas dependencias – unha cocíña e un dormitorio – sen ningún tipo de comunicación interior.”

Barrio de Canexol. Illa de Ons

“A grande precariedade de medios con que se atoparon os habitantes da illa ao construír a súa vivenda supuxo a aparición dunhas edificacións sumamente elementais.” . “o escaso coñecemento das técnicas da construción foi causa dun acabado construtivo caracterizado pola súa tosquedade.” . “Xunto á casa-vivenda, en Ons como no resto da xeografía galega, atoparemos toda unha serie de construcións fruto das necesidades da economía dos seus habitantes.” “O hórreo é tamén en Ons un dos máis destacados elementos da nosa arquitectura popular”. “os hórreos de pedra aparecen por primeira vez na Illa, durante os anos da fame, cando os canteiros de Bueu acudían a Ons para traballar case a cambio de comida” . . .

Piorno. Barrio Canexol. Illa de Ons

EN TEMPORADA:
Caza
Lamprea
Angulas
-
AMPLIA CARTA

Restaurante

Casa Dora

José del Río, 6 - Teléf.: 986 881 383 - MARÍN

